

Mustafa Yeneroğlu Röportaj

“Muhafazakâr demokrasi” kavramı Türkiye’de ilk ortaya atıldığında neyi vaat ediyordu, bugün sizce bu kavram nereye savruldu?

Söyleşimize bu kavram üzerinden başlamak elbette önemli. Ama önce küçük bir zihni şerh düşmeme müsaade edin: Ben siyasetin, insanı belli kalıplara hapsetmesine hep mesafeli durdum. Bu yüzden kendimi hiçbir zaman “Muhafazakâr Demokrat” gibi, demokrasiyi bir toplumsal kesimi tanımlayan bir sıfatın parantezine alan, doğrusu biraz da fazla şablon bulduğum, bir tanımla ifade etmedim. Çünkü bu tür sıfatlar, çoğu zaman ufukumuzu daraltabilir, kısıtlayıcı olabilir; demokrasiyi evrensel bir haklar rejimi olmaktan çıkarıp bir mahallenin kimliğine, bir grubun üstünlüğüne, bir çoğunluğun siyasi tercihinine indirgeyebilir. Türkiye’nin acı tecrübeleri bana şunu gösterdi: Demokrasinin önüne konan bu tip sıfatlar, sonunda o mahallenin duvarlarını yükseltiyor; “öteki”nin hukukunu görünmez kılıyor, hatta zamanla çoğunlukçu bir dayatmanın diline dönüşebiliyor.

Bu yüzden, benim için mesele bir etikete sahip çıkmak değil; o etiketi taşıdığını söyleyen siyaset tarzının, insanı ve hakkı nereye koyduğunu sorgulamaktır. Demokrasi bir kimliğin iktidarı değil, farklı kimliklerin bir arada yaşayabilmesinin kültürüdür; aynı zamanda hukuki ve kurumsal güvencesidir. O güvence zayıfladığında, ister “muhafazakârlık” adına olsun ister “laiklik” ya da “Atatürkçülük” adına, sonuç değişmiyor: haklar daralıyor, çoğulculuk daralıyor, toplum birbirine yabancılaşıyor.

Bu çerçevede “muhafazakâr demokrasi” kavramı ilk gündeme geldiğinde de kamuoyuna verilen temel mesaj şuydu: Toplumun değerleriyle kavga etmeyen; ama bu değerleri devlet gücüne dönüştürmeden bireyin özgürlüğünü, hukuk güvenliğini ve çoğulculuğu genişleten bir demokratikleşme. Yani muhafazakârlığın, evrensel demokratik değerlerle çatışan değil, onları toplumsallaştıran bir köprü olabileceği iddiası... Bu yönüyle kavram, adına eklenen “muhafazakâr” sıfatına rağmen, özgürlükçü anayasal demokrasiyle zıtlaşmak durumunda olmayan bir yerde duruyordu.

Ne var ki bugün problem, kavramın semantiği değil; anayasal demokrasinin asgari şartlarının sistematik biçimde zayıflatılmasıdır. Demokrasi sandıkla sınırlanırsa; sandık öncesi adil rekabet koşulları (ifade özgürlüğü, çoğulcu medya, eşit siyasal imkân gibi) örselenirse; sandık sonrası hukuk devleti koşulları (bağımsız yargı, kuvvetler ayrılığı, denge-denetleme) geri çekilirse, geriye yalnızca “seçim yapılması” kalır. Oysa demokrasi, seçim mekanizmasıyla birlikte hukukun üstünlüğünü, şeffaflığı ve hesap verebilirliği güvenceye alan anayasal bir rejimdir.

Ben burada bir şeyi özellikle vurgulamak isterim: Muhafazakârlık eğer Müslümanlığın değer dünyasına yaslanacaksa, onun merkezinde kimlik üstünlüğü değil, insan onurunu koruma sorumluluğu vardır. Dindarlık benim için “bizim mahallenin iktidarı” değil; “ötekinin hukukunu da kendiminki kadar gözetmek” demektir. Aliya İzzetbegoviç’in camiden ezanla kiliseden çan sesinin aynı şehirde birbirine karışabildiği tasviri, demokrasinin bir kimliğin tahakkümü değil, çoğulculuğun medeni dili olduğunu anlatır. Mesele, farklılıkların bir arada yaşayabileceği ortak zemini hukukla ve sürekli beslenen eğitim ve kültürle güvence altına almaktır.

Ümitsiz değilim. Çünkü Türkiye'nin çıkışı yeni sıfatlar üretmekte değil; demokrasiyi yeniden özüne döndürmekte. Yani insan onurunu merkeze alan, çoğunluğu da hukukla sınırlayan, herkesin hakkını herkes için güvenceye alan özgürlükçü anayasal demokrasiye dönmekte. Benim çağrım da budur.

AK Parti'nin ilk yıllarındaki muhafazakâr demokrasi anlayışıyla bugünkü siyasi iklim arasında nasıl bir kopuş görüyorsunuz?

AK Parti'nin ilk yıllarıyla bugünkü iklim arasındaki kopuşu bana göre iki düzeyde yaşandı. Kurumsal kopuş ve zihniyet/dil kopuşu. İlk dönemde toplumda bir "normalleşme" umudu vardı; vesayetçi reflekslerin gerileyeceği, hukukun güçleneceği, farklı hayat tarzlarının birbirlerine yaklaşabileceği bir iklim... O atmosferi sadece bir parti üretmedi; 90'lı yılların gerilimleri, siyasi krizleri ve ekonomik buhranının ardından Türkiye'nin geniş bir kesimi geleceğe daha açık bakmaya başlamıştı. Bu dönemde "muhafazakâr demokrasi" söylemi de sıkça Avrupa Birliği süreci ve Kopenhag kriterleriyle birlikte anılıyor; siyasetin dili daha çok haklar, özgürlükler ve sivilleşme üzerine kuruluydu.

Bugün ise kopuş, gücü sınırlama fikrinin dramatik biçimde geri çekilmesiyle yaşandı. Denge ve denetleme zayıfladıkça siyaset, "kurallarla işleyen" bir alan olmaktan çıkıp "gücün toplandığı" bir alana dönüştü. Bu dönüşüm, ister istemez kurumların niteliğini değiştirdi: liyakatin yerini sadakat (hatta son yıllarda çoğu zaman kullanışlılık) aldı; ortak yararı ve ilkeyi önceleyen, kurumsal akla dayalı yönetim yerine gününbirlik hesapların ve anlık siyasi ihtiyaçların belirlediği bir yönetim geçti; ortak iyinin yerini "beka" dili ikame etti. Yargı dahil birçok alan, hak aramanın güvencesi olmaktan uzaklaştıkça toplumun adalet duygusu zedelendi. Yani devlet-toplum ilişkisinde güveni aşındıran, ortak hayatı daraltan yapısal bir kırılma ile karşı karşıyayız.

Bu kopuşun bir başka kritik boyutu da şuydu: İlk yıllarda askerî ve bürokratik vesayetin geriletilmesi toplumun geniş kesimlerinden destek buldu. Ancak zamanla vesayeti sınırlamak için geliştirilen araçların kendisi, yeni bir güç yoğunlaşmasının aracına dönüştü. Asıl kırılma burada başladı. Vesayet gerilerken hukuk güçlenmedi; aksine güç daha da merkezileşti. Böylece hukuk, herkes için bir güvence olmaktan uzaklaşıp siyasal mücadelede kullanılan bir enstrümana dönüşmeye başladı. Bugünden bakınca şunu görüyoruz. Vesayet zihniyeti ortadan kalkmadı; sadece el değiştirdi ve bu kez özgürlük alanı önceki dönemlere kıyasla daha da daraltıldı.

İkinci düzey ise dil ve ahlak kopuşu. Siyaset nezaketi kaybettikçe, hakikatin yerini dezenformasyon aldıkça, farklı sesler "meşru muhalefet" olmaktan çıkarılıp "tehdit" kategorisine itildikçe kutuplaşma kalıcılıyor. Haklar ve sivilleşme merkezli dilin yerini giderek güvenlik, beka ve "yerli-milli" söyleminin belirlediği daha kapalı bir dil aldı. Seçimler de böyle bir iklimde programların yarıştığı bir zemin olmaktan uzaklaşıp, kimliklerin ve öfkenin mobilize edildiği bir "mahalle seferberliği"ne dönüşüyor. Ve muhafazakâr değerler açısından en sarsıcı olanı da adalet ve emanet fikrinin yerini, giderek daha fazla "sorgusuz sadakat" beklentisinin alması oldu.

Açıkça ifade etmek gerekirse, AK Parti'nin nereden nereye geldiği beni derinden üzüyor. Çünkü başlangıçta vaat edilenle ortaya çıkan manzara arasında çok büyük bir

uçurum var. Bunu bir muhalefet refleksiyle değil, ülkenin hukuk ve ahlak eşiği açısından söylüyorum. Bu tablo, hepimiz adına utanç verici. Bir yanda hâlâ kâğıt üzerinde duran, özgürlükçü demokrasiye yakın bir program dili; diğer yanda özellikle son yıllarda o dilin adeta tersyüz edildiği bir yönetim pratiği... İlk on yılda, tüm eksiklerine rağmen, güçlü bir reform iradesiyle önemli mesafe alındı; sonrasında ise o birikimin büyük bir kısmı eritildi, hatta tersine çevrildi.

Sizce Türkiye’de muhafazakâr siyaset, demokrasi fikriyle yapısal bir gerilim mi yaşıyor, yoksa bu tamamen pratik siyasetle ilgili bir sorun mu?

Bence Türkiye’de bunu “ya yapısal ya pratik” diye ayırmak eksik kalır. Çünkü Türkiye’de mesele, yalnızca muhafazakâr siyasetin tabiatından kaynaklanan bir gerilim değil; daha derinde, devlet geleneğimizin ve siyaset kültürümüzün ürettiği güçlü bir çekim alanı var. İktidara kim gelirse gelsin, devletin merkezî ve vesayetçi refleksleri siyaseti kendi yerçekimine çekiyor; siyaset de çoğu zaman ‘iktidarın sınırlandırılması’ fikrini içselleştirmek yerine, iktidarı kalıcı olarak ‘ele geçirilecek’ bir imkân gibi görmeye meylediyor. Bu yüzden sorunun önemli bir kısmını, muhafazakârlığa özgü değil; Türkiye’ye özgü devletçi mirasta ve çoğunlukçu iktidar anlayışında görüyorum: İktidar, ideolojik gerekçesi ne olursa olsun, hukukla sınırlandırılmadığında kolayca tahakküme dönüşebiliyor.

Ama bu tek başına yetmez; bir de pratik siyasetin ürettiği ikinci bir katman var: Dinin ve muhafazakâr kimliğin siyasallaşma biçimi. İnanc, bir ahlak ve sorumluluk kaynağı olmaktan çıkıp bir meşruiyet zırhına dönüştüğünde demokrasiyle gerilim kaçınılmaz hale geliyor. Çünkü demokrasi itirazı meşru sayar; farklılığı tehdit değil, birlikte yaşamanın gerçeği olarak görür. Oysa siyasallaşmış din dili, eleştiriye kolayca “ihamet”, “fitne” ya da “düşmanlık” kategorisine itebiliyor. Bu olduğunda problem “din” değil; dinin, iktidarın dili haline getirilmesidir.

Burada kritik eşik şudur: Muhafazakâr siyaset demokrasiyle barışabilir; hatta insan onuru, adalet, ehliyet-liyakat, dürüstlük gibi değerler üzerinden demokrasiye ahlaki bir omurga da kazandırabilir. Ama bunun için muhafazakârlığın kendisini bir kimlik üstünlüğüne değil, bir hakkaniyet sorumluluğuna yaslaması gerekir. Çoğunluğu kutsayan, “biz”in dışındaki yurttaş ikinci sınıfa iten bir dile kaydığı anda muhafazakârlık demokrasiyi güçlendiren değil, çoğunlukçuluğu meşrulaştıran bir etikete dönüşür.

Dolayısıyla cevabım, evet, bir yapısal zemin var, devletçilik, merkezîyetçilik ve iktidarla kurulan ilişki bakımından. Evet, bir de pratik siyaset tercihi var, kimlik siyasetini tırmandıran, dini meşruiyet kalkanına çeviren, eleştiriye tehdit sayan. Bu iki katman birleştiğinde demokrasi geriliyor. Ayrıştığında ise; yani devlet hukuka bağlandığında ve kimlik dili hakkaniyet diliyle yer değiştirdiğinde, muhafazakâr siyaset de demokrasiyle uyumlu bir çizgiye oturabilir.

Kısacası sorun “muhafazakârlık” etiketinden ibaret değil; düşünce geleneğimizde ve tarihimizde iktidarı sınırlama fikrinin kökleşmemesi. Muhafazakâr siyaset de bu ortak mirasın dışında değil; ama ondan çıkış mümkün. Çıkış, dini ya da herhangi bir kimliği siyasetin sopası yapmadan; iktidarı sınırlamayı zayıflık değil adaletin şartı sayan bir anlayışla hukuku, kurumları ve demokratik kültürü yeniden güçlendirmekten geçiyor.

Türkiye’de dindar kesimlerin demokrasiye bakışı son 20 yılda nasıl değişti?

Bence burada tek bir çizgiden söz edemeyiz; dindar kesimlerin demokrasiye bakışı son 20 yılda dalgalı, katmanlı ve tecrübeyle şekillenmiş bir seyir izledi. Ama ana hatlarıyla üç evre üzerinden okunabilir.

İlk evrede, yani 2000’lerin başında, dindar kesimlerde demokrasiyi “sadece sandık” olarak değil, eşit yurttaşlık ve haklar rejimi olarak görme eğilimi belirgin biçimde güçlenmişti. Bunun nedeni sadece siyasetin dili değildi; uzun yıllar yaşanan dışlanmışlık tecrübesi, hukuk güvencesi talebini büyütmüştü. Başörtüsü gibi temel hak meseleleri, din ve vicdan özgürlüğü, sivil alanın genişlemesi... Bütün bunlar “demokrasi = benim de hakkım var” bilincini yaygınlaştırdı. Bu dönemde demokrasi, devletin toplum üzerindeki ideolojik vesayetini sınırlayan bir çerçeve olarak daha geniş kabul görüyordu.

İkinci evrede ise, özellikle son 13 yılda, demokrasi algısında belirgin bir daralma başladı. Siyasetin dili haklardan güvenliğe, çoğulculuktan kutuplaşmaya kaydıkça, dindar kesimlerin bir kısmında demokrasi giderek “bizim iktidarımızın devamının aracı” gibi okunmaya başladı. Yani “hakkın güvencesi” fikri zayıfladı; “çoğunluk bizim” psikolojisi güçlendi. Bu değişim yalnızca ideolojik değil; aynı zamanda iktidar tecrübesinin ürettiği bir dönüşüm: mağduriyetten iktidara geçince, hukuku herkes için talep etmek yerine, hukuku çoğu zaman “bizim için” düşünme eğilimi ortaya çıkabiliyor.

Üçüncü evreye gelince; bugün dindar kesimlerin içinde de ciddi bir sorgulama ve yorgunluk var. Çünkü demokrasi sandığa indirgenip hukuk devleti aşındıkça, bunun bedelini sadece “ötekiler” ödemiyor; dindar kesimler de ödüyor. Ekonomi, eğitim, adalet duygusu, kurumsal çürüme... Bunlar mahalle fark etmeksizin herkesin hayatına dokunuyor. Bu nedenle dindar kesimlerin içinde “hak, hukuk, liyakat, adalet” taleplerini daha yüksek sesle dillendiren; dindarlığı bir kimlik üstünlüğü değil, bir vicdan ve emanet sorumluluğu olarak gören bir damar yeniden güçleniyor. Bu damar bana umut veriyor.

Ama bugün geline nokta daha derin bir sonuçla da karşı karşıyayız: Dinin devletle iç içe geçmesi, beklenenin aksine dindarlığı güçlendirmede; aksine ahlaki zemini zayıflattı. Dün adaletsizlikten yakınan insanlar, bugün adaletsizlik karşısında sessiz kaldı ve hatta zaman zaman alkışlıyor. Bu durum özellikle genç kuşaklarda ciddi bir sorgulamaya yol açtı. Ve bu sorgulama çoğu zaman teolojik bir tartışmadan değil, adalet duygusunun zedelenmesinden doğuyor. Gençler çoğu zaman dine değil, din adına ortaya çıkan çelişkilere, özellikle özgürlük–ahlak dengesinin bozulmasına itiraz ediyor.

Zamanla bir gerçek daha görünür hale geldi, hukukun olmadığı yerde güvencesizlik sadece muhalif için değildir. Hukuk bir kesimi korumak için değil, herkes için vardır. Bu yüzden demokrasiyi yalnızca kendi mahallesinin iktidarını koruyan bir araç olarak görmek, en çok o mahalleye zarar verir; çünkü yarın aynı güvencesizliğin kime döneceğini kimse bilemez.

Benim de içinde bulunduğum ve giderek güçlendiğini gördüğüm yaklaşım şu: Demokrasi ve hukuk, herhangi bir toplumsal kesimin çıkarı için değil, insan onurunun korunması için gereklidir. Adalet terazisi bozulduğunda ilk zarar gören şey sadece siyaset değil; inandığımız değerlerin kendisi olur. Bu nedenle demokrasiyi bir araç olarak değil, birlikte yaşamının ahlaki ve hukuki zemini olarak yeniden hatırlamaya ihtiyacımız var.

Türkiye’de yeniden demokratik bir muhafazakâr siyaset inşa etmek mümkün mü; hem dindar hem özgürlükçü hem de demokrat bir siyasal hat kurulabileceğine hâlâ inanıyor musunuz?

Bu sosyolojik bir konu. Kendini muhafazakâr ya da dindar diye tanımlayan on milyonlarca insan olduğuna göre, bunun siyasette bir karşılığı da elbette olacaktır. Ama benim açımdan mesele bir “etiket” meselesi değil; bir ilke ve karakter meselesidir. Ben kendimi zaten “muhafazakâr demokrat” diye tarif etmedim; şahsen özgürlükçü demokrasiyi savunan inançlı bir Müslümanım. Dindarlık, benim nazarımda kimliği iktidara tahvil etmek değil; insan onurunu ve adalet terazisini titretmeden ayakta tutma sorumluluğudur. Dolayısıyla muhafazakâr-dindar çevrelerin de bugün yaşananlar karşısında ciddi bir özeleştiriyle yüzleşmesi gerekiyor. Sonrasında farklı siyasal hatlar elbette ortaya çıkacaktır: Toplumda karşılığı olduğu için kimliğinin hakimiyetini ve çoğunlukçu otoriteyi merkeze alan bir çizgi de sürdürülecek; ama “bizimkiler kazansın” psikolojisini aşarak herkesin hakkını merkeze alan, dindar, özgürlükçü ve demokrat bir hat da olacaktır.

Burada Aliya İzzetbegoviç’in çok temel bir hatırlatması var: İnsan, özgürlüğe mahkûmdur; seçmek zorundadır; iyi ya da kötü olma imkânı insan olmanın bedelidir. Bu yüzden özgürlük, sadece siyasal bir talep değil; ahlaki bir imkândır. Aliya’nın bir başka veciz vurgusu da şudur: Özgürlük yoksa seçme imkânı da yoktur; seçme imkânı yoksa ahlaki fiilden söz edemezsiniz. Bu, dindarlığın özünde, hukukun ve özgürlüğün yanında durma mecburiyetini hatırlatır; aksi halde din dili, farkında olmadan iktidarın diline dönüşür.

Üstelik bu zemin, sadece modern bir ilham değil; Müslüman düşünce geleneğinin ve Kur’ânî ahlakın da merkezinde var. Adalet, pasif bir erdem değil, aktif bir sorumluluktur; kimliğe, yakınlığa, sadakate göre eğilip bükülemez. Yetki de bir “mülk” değil, emanettir; ehliyet ve liyakatle taşınması gerekir. İstişare, ortak akıl ve hesap verebilirlik olmadan “dindar siyaset” diye kurulan her yapı, zamanla dindarlığı güçlendirmek yerine ahlaki zemini aşındırır.

Bu noktada şunu eklemek isterim: Türkiye’nin bugün geldiği yerde meseleyi sadece “demokratik muhafazakârlık” parantezine sıkıştırmak da yeterli değil. Asıl ihtiyaç, belirli bir kimliğin demokratikleşmesinden önce, doğrudan doğruya hukuk devletini esas alan, özgürlükçü ve demokratik bir siyaset anlayışının inşasıdır. Siyaseti inançlar ve yaşam tarzları üzerinden yürüyen bir kimlik mücadelesine çevirmek yerine, herkesin hukuk önünde eşit olduğu; adaletin kişilere ve mahallelere göre değişmediği bir düzeni konuşmalıyız. Kim dindar, kim seküler, kim hangi mahalleden geliyor tartışmasının ötesine geçip; devletin bütün bu kimliklere eşit mesafede durduğu, liyakatin sadakatin önüne geçtiği bir yapıyı hedeflemeliyiz. Hukuk ve bireysel özgürlükler siyasetin

merkezine yerleştiğinde, dindar vatandaş da seküler vatandaş da hayat tarzını tehdit altında hissetmeden birlikte yaşayabilir. Çözüm, “hangi kesimden demokrat çıkar” tartişması değil; herkesi kapsayan, kuralları açık ve bağlayıcı bir hukuk düzenini ortak talep haline getirmektir. Türkiye ancak bu zeminde nefes alabilir ve kalıcı bir toplumsal barışa yaklaşabilir. Çünkü her kesimden demokratlar çıkabildiği gibi her kesimden otoriterlik yanlıları hatta dikta heveslileri çıkabiliyor. Bunu toplum olarak çokça tecrübe ettiğimizi düşünüyorum.

Dolayısıyla muhafazakâr ya da değil “demokrat” denecekse, bunun asgari ilkesel şartları bence çok net: Eşit yurttaşlık; “öteki”nin hakkını da kendi hakkın gibi savunmak. Hukuk devleti ve kurumlar; bağımsız yargı, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık ve hesap verebilirlik. Liyakat ve ehliyet; kamuyu bir sadakat ağına çevirmemek. Çoğulculuk ve ifade özgürlüğü; eleştiriyi tehdit değil, demokrasinin sigortası görmek. Ve elbette siyasetin dili; dürüslüğü, uzlaşma kùltürünü, nezaketi ve itidali kaybetmemek.

Mùmkün mü? Evet. Çünkü Türkiye’nin başka bir çıkışı yok. Kimliklerin birbirini boğduğu bir ùlke sürdürülebilir değil; güvenin eridiği, adalet duygusunun zedelendiği bir ùlke de ayakta kalamaz. Bu yüzden yapılması gereken şey, yeni sıfatlar icat etmek değil; dindarlığı da özgürlüğü de aynı ahlaki zeminde buluşturan bir ortak hayat fikrini yeniden kurmaktır: Devletin vatandaş karşısında sınırlı olduğu, hukukun herkes için işlediği, farklılıkların güvence altında olduğu özgürlükçü anayasal demokrasi.

Siz uzun yıllar insan hakları alanında çalışmış bir siyasetçisiniz. Bugün Türkiye’de muhafazakâr siyaset hukuk devleti fikrinden neden uzaklaştı?

Önce şu hakkı teslim edeyim: Burada mesele sadece “muhafazakâr siyaset” değil. Türkiye, iktidar tecrübesinde hukuk devleti fikrine gerçekten istikrarlı biçimde yakın duran; onu kendi iktidarını sınırlayacak şekilde içselleştiren bir siyasi akımı zaten pek görmedi. Yani problem, bir kimliğin ya da ideolojinin tabiatından ziyade, Türkiye’de iktidarın nasıl anlaşıldığıyla ve devlet geleneğimizin ürettiği çekim alanıyla da ilgili.

Bununla birlikte muhafazakâr siyasetteki uzaklaşma daha görünür; çünkü çeyrek asra yaklaşan bir iktidar var ve bu iktidarın başlangıçta haklar, özgürlükler ve sivilleşme dili güçlüydü. Uzaklaşmanın pek çok nedeninin başında iktidarı hukukla sınırlama fikrinin zayıf olması geliyor.

Ama burada tarihsel tecrübe ile iktidar psikolojisinin üst üste bindiği bir süreçten söz ediyoruz. Türkiye’de muhafazakârların siyaset sahnesinde yer alışı, uzun yıllar devlet karşısında kendisini güvencesiz hissetmiş, bürokratik vesayet ve dışlanmışlık deneyimi yaşamış bir toplumsal zeminden doğdu. Bu nedenle başlangıçta hukuk devleti, muhafazakâr kesimler için soyut bir teori değil, var olabilmenin teminatıydı. Temel haklar, yargı bağımsızlığı ve çoğulculuk talepleri gerçek ve somut bir ihtiyaçtan kaynaklanıyordu.

Ancak iktidarın kalıcı hale gelmesiyle siyaset psikolojisi değişti. Güç ilk elde edildiğinde sınırlandırılmak istenir; uzun süre denetlenmeden kullanıldığında ise korunmaya çalışılır. Türkiye’de kırılma tam burada ortaya çıktı: Devlete karşı hak ve özgürlük talep eden sivil siyaset, zamanla devleti temsil eden (hatta gelenekte olduğu gibi devleti

korumayı önceleyen) bir dile dönüştü. Böylece hukuk devleti, iktidarı sınırlayan bir ilke olmaktan çıkarak, giderek iktidarın ihtiyaçlarına göre esnetilen ve kullanılan bir araca dönüşmeye başladı.

Güvenlik kaygıları, darbe girişiminin yarattığı travma ve artan toplumsal kutuplaşma bu dönüşümü hızlandırdı; “olağanüstü” diye başlayan birçok uygulama, zamanla “olağan” yönetim tarzına dönüştü.

Bir diğer kritik boyut, muhafazakârlığın zihin dünyasıyla ilgilidir. İslam düşüncesi teorik olarak gücü değil hakkı; devleti değil adaleti korumayı esas alır. Adalet, iktidarın yanında durmak değil; gerektiğinde ona karşı da hakkı ve hakikati savunabilmektir. Ne var ki tarihsel tecrübe bize şunu gösteriyor: Bu normatif ufuk, yani adaletin kurumsallaşması; “şûrâ”nın gerçek bir istişare, karar ve denetim düzenine dönüşmesi; “emanet”in yetkiyi bir mülk değil sorumluluk sayan bir ahlaka yerleşmesi; “liyakat”ın sadakatin önüne geçmesi gibi aynı zamanda en temel demokratik değerler siyasal pratiğin merkezine kalıcı biçimde yerleşemedi.

Bunun yerine, özellikle travmaların ve “devlet elden gider” kaygısının ağır bastığı dönemlerde, devlet gücünü sınırlamak bir erdem gibi değil bir zafiyet gibi algılandı; sivil ve devletten bağımsız bir ulema/aydın geleneğinin zayıflığı da bu dengeyi daha da kırılgan kıldı. Bu tarihsel bilinç muhafazakâr aklın içinde zamanla bir “norm”a dönüştüğünde, muhafazakâr siyaset de kolaylıkla otoriteyi önceleyen, hukuku iktidarın ihtiyacına göre esneten bir forma bürünebiliyor. Yani sorun dinin değerlerinde değil; değerler ile tarihsel formasyon arasındaki bu makasta, adaletin yerini güç mantığının alabilmesinde. Son bir nokta: Müslüman toplumların temel açmazlarından biri, dindarlığın zaman zaman bir itaat kültürüyle özdeşleştirilmesidir. Oysa iman, korkuyla değil özgür iradeyle anlam kazanır; vicdanın uyanışıyla derinleşir. Din-siyaset ilişkisi, itaati çoğaltan bir araç olarak değil, ahlaki sorumluluğu hatırlatan bir sınır olarak kavrandığında hem inanç hem de özgürlük birlikte korunabilir.

Bu perspektiften baktığımızda tarihi tecrübeler içinden süzülüp gelen zihin dünyasının herhangi bir toplumsal kesim fark etmeksizin Türkiye siyasetindeki otoriterleşme eğilimlerini nasıl beslediğini ve büyüttüğünü görebiliriz.

Söylemlerinizde genel olarak hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, bireysel özgürlükler gibi değerleri öne çıkarıyorsunuz. Muhafazakarlık ile bu değerler arasında nasıl bir ilişki kuruyorsunuz?

Ben muhafazakârlığı peşinen “erdemli” ilan eden bir yerden konuşmam. Çünkü Türkiye’de diğer akımlarda olduğu gibi muhafazakâr aklın da ciddi bir tarihî bagajı var: Müslümanların tarih boyunca geliştirdiği yönetim biçimleri, Osmanlı’nın yıkılış travması, “devlet giderse her şey gider” kaygısı, tarihe nostaljik ve seçmeci bakış, düzeni koruma refleksinin çoğu zaman özgürlüğün önüne geçmesi... Üstelik muhafazakârlık bizde sadece dini değerlere yaslanmıyor; geleneğe, tarihsel formasyonlara ve kültürel alışkanlıklara da yaslanıyor. Bazen bu katmanlar, vahyin adalet, emanet ve insan onuru gibi kurucu değerlerini örten bir kabuğa dönüşebiliyor.

Ama muhafazakârlığı bir “kimlik üstünlüğü” değil, bir sorumluluk ahlakı olarak okursak, hukukun üstünlüğü ve özgürlüklerle çatışmak zorunda değil; tersine onları besleyebilir. Çünkü inanç, en temelde adaleti emreder; hatta onu Allah’a karşı sorumluluğa en yakın yerde konumlandırır ve insanı “ötekinin hakkını” da kendi hakkı kadar gözetmeye çağırır. Hukuk devleti bunun kurumsal adıdır. Ben bunu şöyle ifade ediyorum: Adalet, dostlar arasında paylaşılan bir ganimet değildir. Adalet bir mahallenin kendi insanına dağıttığı imtiyaza dönüşürse, artık adalet olmaktan çıkar; toplumun tamamı için güvence üreten ortak zemin çöker.

Bu yüzden kurduğum ilişki çok net: Özgürlük, ahlakın düşmanı değil; ahlakın imkânıdır. İfade özgürlüğü ve çoğulculuk, toplumu dağıtan değil; tam tersine farklılıklarla birlikte yaşamayı mümkün kılan sivil barış düzenidir. Hukukun üstünlüğü de bir grubun kazanımını koruyan zırh değil, herkes için güvence üreten bir “ortak ev”dir.

Bugün problem, muhafazakârlığın değer boyutundan çok, onun Türkiye’de çoğu zaman devletçi mirasla birleşip kimlikçi, hırçın, ötekileştirici bir siyasallaşmaya dönüşmesi. Kabuk dindar görünüyor; ama içeride fikir zayıflayınca, ölçü de kaybolduğunda geriye öfke ve hırs kalıyor. O yüzden benim için ölçü basit: Muhafazakârlık insan onurunu, adaleti, liyakati, nezaketi büyütüyorsa anlamlıdır; bunları küçültüyorsa, değerleri örten bir perdeye dönüşür.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan devlet geleneğini düşündüğümüzde, Türkiye’de dindar siyasetin demokrasiyle kurduğu ilişkinin asıl belirleyicisi İslamî referanslar mı oldu, yoksa güçlü devletçi miras mı?

Türkiye’de bu ilişkiyi anlamak için önce şu “devleti kurtarma” güdüsünü görmek gerekir. Osmanlı’nın yıkılış travmasıyla başlayan ve Cumhuriyet boyunca çeşitli tehdit algılarıyla beslenen bir refleks bu: “Devlet giderse her şey gider.” Bu duygu siyaseti, özellikle kriz anlarında, hak ve özgürlüklerden önce devletin bekasını tahkim etmeye yönelten güçlü bir yerçekimi üretir.

Bu yüzden “ya İslamî referanslar ya devletçi miras” diye keskin bir ayırım eksik kalır; ama ağırlık merkezini sorarsanız, Türkiye’de belirleyici olan çoğu zaman güçlü devletçi miras oldu. Çünkü bizde siyaset, uzun süre devleti sınırlama fikrinden çok, devleti ele geçirme ya da devleti tahkim etme fikri etrafında kuruldu. İktidara kim gelirse gelsin, merkezî devlet akli siyaseti kendi yerçekimine çekiyor.

İslamî referanslar elbette önemli; fakat çoğu zaman belirleyici olan şey, İslam’ın normatif değerleri değil, o değerlerin hangi tarihsel formasyon içinde ve hangi devlet aklıyla yorumlandığı. Pratikte sıkça gördüğümüz tablo şu: Adalet, emanet, şûrâ gibi ilkeler siyasetin ölçüsü olmak yerine; güvenlik, düzen, otorite ve “itaat” dili daha baskın hale gelebiliyor. Yani dinin değerleri değil, devlet merkezli gelenek dini dili de kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirebiliyor.

Bu farkı şurada daha çıplak görüyoruz: Müslüman düşüncenin adalet ve hakkaniyet ufku, güçlü bir kurumsal zemine, yani bağımsız yargıya, denge-denetlemeye, devletten bağımsız sivil alana, özgür bireye, özgür ilim/ulema geleneğine dönüşemediğinde, din dili kolayca meşruiyet üretme aracına dönüşebiliyor. O zaman dindar siyaset,

demokrasiyle ilişkisinde “hak ve özgürlükler” çizgisinde derinleşmek yerine, devletçi reflekslerle daha hızlı uyumlanıyor.

Ama bu beni umutsuzluğa götürmüyor. Çünkü çıkış yolu da burada: Dindar zihniyetin demokratik siyasetle sahici bir ilişki kurması gerekiyor. Bu sahici ilişki dini referansları sloganlaştırmaktan değil; adaleti kurumsallaştırmaktan, devleti hukukla sınırlamaktan, sivil alanı güçlendirmekten, “öteki”nin hakkını da kendi hakkımız gibi savunmaktan geçiyor. Yani mesele din ile demokrasi arasında teorik bir gerilim değil; devletçi mirasın din dilini de siyaseti de daraltmasına karşı, hukuk devleti ve eşit yurttaşlık zeminini yeniden inşa edebilmek.

Laiklik Türkiye’de -Laikçi baskılardan dolayı- uzun süre dindar kesimler tarafından baskıcı bir çerçeve olarak algılandı. Bugün geline nokta, dindar siyaset, laikliği demokratik bir güvence olarak yeniden düşünmeli mi?

Laiklik meselesinde benim için ölçü çok net: Özgürlükçü laiklik dışında kalan her laiklik yorumu, eninde sonunda demokratik hukuk devletiyle çatışır. Çünkü devletin bir “inancı” da bir “dünyevi ideolojisi” de olamaz; devletin görevi hakemliktir, taraf olmak değil.

Bu yüzden soruya “yeniden düşünmeli mi?” diye düz bir eksende “evet/hayır” cevabı verme ihtiyacı duymuyorum. Bence bu konu günümüzde dindar/muhafazakâr kesimde aşılmış bir konudur. Dindar/muhafazakâr kesimlerin, çok ufak bazı istisnalar hariç, tamamında laiklik konusu aşılmıştır. Özgürlükçü laiklik anlayışına Türkiye’de dindar/muhafazakâr kesimlerden çok azı hariç hiçbir itiraz gelmez. Laiklik meselesi bu kesimler tarafında aşılmıştır.

Bence asıl aşamamış olan kesimler, laikliği hâlen jakoben bir anlayışta okuyanlardır. Bunu zaman zaman kamuoyundaki tartışmalarda görüyoruz. Bu tabi Cumhuriyet tecrübesindeki laiklik ezberi ile ilgili; başlangıçta çoğu zaman devletin yansızlığını kurmak için değil, tam tersine devleti ideolojik bir merkez olarak tahkim etmek ve dini kontrol etmek için işletildi laiklik. Ancak böyle kurulmuş bir düzenin zamanla baskı üretmesi, açıkçası şaşırtıcı değil; maksat baştan itibaren “vatandaş korumak” değil, “vatandaş formatlamak” olunca sonuç da buna göre şekilleniyor. Tabi bunun derin sebepleri var ama burada o kadar derine girip yeni bahisler açmaya gerek yok. Bir de tabi 25 yıla yaklaşan ‘muhafazakâr’ iktidara yönelik oluşan öfke ve karşı koyma isteği de bu jakoben laiklik anlayışını bazı toplumsal olaylarda tetikliyor. Bunu da açıkçası anlayabiliyorum.

Benim durduğum yer, bu nedenle laikliğin özgürlükçü anayasal demokrasi içinde doğru yerde tutulmasıdır. Yani:

- Devletin tarafsızlığı (her inanca, inançsızlığa ve ideolojilere eşit mesafede olması),
- Temel hakların üstünlüğü (inanç özgürlüğü dahil),
- Farklılıkların güvenceye alınması (dindar-seküler herkesin korkmadan yaşaması),
- Dinin devlet tarafından araçsallaştırılmaması (din hizmeti/kurumsallığı dahil her alanın siyasal tahakküme kapatılması).

Burada Anayasa Mahkemesi'nin yıllar içinde daha "özgürlükçü" çizgide kurduğu yorum (yani laikliğin vatandaşı koruyan bir ilke olarak okunması) bence kritik bir eşik. Çünkü laiklik, toplumu "terbiye eden" bir devlet tekniği değil; devleti sınırlayan, onu tarafsızlığa zorlayan bir anayasal ilkedir. Nitekim demokrasi, çoğulculuk üzerine kurulur; din ve inanç alanında bu çoğulculuğun işlemesi bakımından laiklik, devletin tarafsızlığını sağlayan temel siyasal dayanaktır.